

Vstop množic v polje političnega na prelomu 20. stoletja na Slovenskem

IRENA SELIŠNIK*

IZVLEČEK

Na prelomu v 20. stoletje so se oblikovale nove politične prakse, diskurzi in razumevanje politike. Tovrstne nove politične prakse množičnih političnih strank so predvidevale zasedbo javnega, urbanega prostora, večjo strankarsko disciplino, vzpostavitev prostorske infrastrukture in novih mrež zaupanja, novih načinov agitacije. Stranke so med drugim uporabile tudi nove politične diskurze, ki so jih novi politični akterji prilagodili lastni izkušnji.

KLJUČNE BESEDE

politična zgodovina, 19./20. stoletje, množične politične stranke, demokratizacija

ABSTRACT

At the turn of the 20th century new political practices, discourses and understanding of politics were formed. This new practices of mass political parties implied the occupation of public, urban spaces, greater party discipline, the establishment of new space infrastructure, new trust networks and new ways of agitation. Among other things, political parties started to use new political discourses, which were adopted by new political actors according to their own experience.

KEY WORDS

political history, 19th/20th century, mass political parties, democratization

Včeraj je bila namenjena poulična demonstracija. Mir se ni kalil, le enemu tramway–vozu, ki je hotel siloma skozi gruču so okno pobili. Iz mojega okna sem opazil mnogo ljudstva na prostoru med Mahrom in mestno hišo. Deževalo je, pa so dežniki pogled motili. Mnogo je bilo le gledalcev. Okoli 10 ¾ se je pričel obhod: na čeli voditelji socialdemokracije z rdečimi trakovi, reditelji isto tako; v trumi precejšnje število rdečih zastav, katere sem prvič videl, pa me je kar pretreslo. Bilo je mož, mladičev, žensk. Koj spredaj je bila precejšnja truma žensk, ki so jako bojevito nastopale. Bolj zadaj je bila druga truma bolj ponižnih in spodobnih (menda iz našega društva). Značaj vsega je bil socialno-demokratičen: in v tem so capljali naši krščanski socialci! Strašno me je srce bolelo.¹

* Dr. Irena Selišnik, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, e-pošta: irena.selisnik@ff.uni-lj.si

¹ Jeglič, *Dnevnik*, str. 504.

Zgornje besede ljubljanskega škofa Jegliča opisujejo t. i. rdeči terek na 28. november 1905, ko po vsej avstrijski polovici monarhije delavci demonstrativno niso prišli na delo. Dela prost dan so izkoristili, da so na ulicah organizirali velike demonstracije s sprevedi in peticijami za splošno in enako volilno pravico.² V Ljubljani pred Mestnim domom naj bi se zbralo 12.000 ljudi. Protestniki so s seboj prinesli prepovedane rdeče zastave. Delavci iz posameznih podjetij so razvili transparente, s katerih je bilo povsem razvidno, kateri poklicni skupini pripadajo (železničarjem, tiskarjem), kaj zahtevajo, na rokave so si ovili rdeče trakove z oznakami JSDS (Jugoslovanska socialdemokratska stranka). Po govorih je manifestacijski spreved šel mimo deželne vlade do Narodnega doma. Odposlanci delavstva so zahteve s podpisi predali deželnemu predsedniku.³ Zborovanje je potekalo zelo disciplinirano, za kar so skrbeli redarji iz vrst JSDS, k temu pa je pozival tudi osrednji govornik v Ljubljani, Etbin Kristan. Ta je med svojim govorom večkrat poudaril, da se med zborovanjem ne smejo slišati vzkliki, pač pa mora zborovanje potekati v tišini.⁴ Podobno zborovanje je v miru in redu potekalo tudi v Trstu.⁵ Kljub obljubam organizatorjev, da bodo skrbeli za red, je bila oblast zaskrbljena, tudi zato, ker se demonstracije za splošno in enako volilno pravico, denimo dan poprej v Pragi, pa tudi v Brnu, niso končale mirno. Red je vzpostavilo šele orožništvo.⁶

Toda ne glede na izjeme je prevladala izkušnja discipliniranega, nenasilnega in enotnega nastopa delavstva, kar so v svojem članku poudarili tudi *Naši zapiski*, ki so z občudovanjem pisali o »čeških bratih«, o njihovem prednjačenju v organizaciji mirnih in nenasilnih demonstracij po ulicah Prage, kjer naj bi 2000 redarjev socialdemokratske stranke samo z migljaji usmerjalo množico.⁷ Nekako samoumevno se je zdelo, da bo izkušnja discipliniranega in nenasilnega nastopa delavcev obveljala tudi na rdeči terek. Ta je povsod po monarhiji potekal na približno isti način, začel se je z veliko manifestacijo z govori, nato je sledil organiziran spreved s transparenti in izročitev delavskih zahtev in peticije oblasti. Navodila, kako naj bodo demonstracije organizirane, so po vsej verjetnosti prišla z Dunaja in so se oblikovala na konferenci vseh avstrijskih socialnodemokratskih strank, oktobra 1905.⁸

² Petre, Ivan Cankar rudarski kandidat, str. 976.

³ Slovenec, 29. 11. 1905, *Manifestacija v Ljubljani*, str. 3.

⁴ Slovenski narod, 29. 11. 1905, *Manifestacija za splošno in enako volilno pravico v Ljubljani*, str. 3.

⁵ Edinost, 29. 11. 1905, *V Trstu*, str. 1.

⁶ Slovenec, 29. 11. 1905, *Včerašnji dogodki na Češkem*, str. 3; Edinost, 29. 11. 1905, *Drugod*, str.1.

⁷ Naši zapiski, december 1905, *Pregled*, 3/12, str. 205.

⁸ Dobrila, 1867–1918, str. 26.

Omenjeni dogodek priča o tem, da so se na prelomu stoletja pojavile nove oblike političnega udejstvovanja kot posledica vstopa množic v politiko. Politizacija množic je tako proces, ki se je začel z nacionalizacijo politike in demokratizacijo političnih strank ter razbohotenjem kulturnega boja, vso to dogajanje pa je ustvarilo ugodna tla za politizacijo. Gre za proces, ki mu lahko sledimo od šestdesetih let 19. stoletja, ko so se organizirali tabori in organizirale prve volitve. Prelom stoletja sicer ni čas popolne politizacije, je pa politika na prelomu stoletja postala izjemno popularna, stvar spektakla, javna zabava. Marsikomu je odpirala možnost socialnega vzpona, vendar pa v svoje vrste ni pritegnila slehernika. Tako volilna udeležba na Kranjskem nikoli ni bila 100-odstotna, niti po uvedbi volilne dolžnosti za Kranjsko leta 1910. V najboljšem primeru se je približala 88 odstotkom.⁹

Politizacija javnega prostora in nove množične demonstracije

Poleg opisa organiziranih, nenasilnih demonstracij se v Jegličevem zapisu skriva še ena novost in sicer omemba, da je ljudstvo zasedlo javni, urbani prostor. Ta »organizirana vidnost« predstavlja novost v razumevanju političnih praks. Z zasedbo ulice je ljudstvo začelo delovati kot enoten politični subjekt, potencialno nevaren oblastem, še zlasti če je organizirano zasedlo javni prostor, ogrožalo urbane kanone »meščanske spodobnosti«, oziroma je preprečilo nemoten potek prometa.¹⁰ Pred tem so se organizirani politični dogodki dogajali v napol javni, skoraj zasebni sferi, v klubskih prostorih, zasebnih sobah gostiln in v kontekstu taborskega gibanja na podeželju oziroma na prostem v bližini kakega mesta ali vasi. Ulice in trge je pred letom 1900 redko zasedla jezna množica, so pa javne površine bile prostor procesij in manifestacij v podporo oblasti. Lahko trdimo, da se je v javnem prostoru reflektirala dominacija določene družbene skupine.¹¹ Poleg taborov lahko to organizirano zbiranje ljudstva navežemo tudi na katoliške shode, ki so se odvijali od devetdesetih let dalje. Prvi katoliški shod je bil prirejen na vrtu starega Strelišča, v kasnejšem Ljudskem domu, v stavbi, primerni za množične prireditve. Vstop na vse prireditve v njem je bil mogoč le z vstopnico. Oba naslednja katoliška shoda sta bila organizirana v Alojzevišču, kjer so se maše,

⁹ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 273.

¹⁰ Schwarzkopf, *The Social Condition of the Working Class*, str. 113; Canning, *The "Women Question"*, str. 195.

¹¹ Tilly in Wood, *Social Movements*, str. 83; Gemie, *Revolutions and Revolutionaries*, str. 135; Davis, *Reconsidering Habermas, Gender, and the Public Sphere*, str. 406; Gohenn, *Public space and the geography of the modern city*.

namenjene množici vernikov, odvijale na prostornem dvorišču.¹² Toda četrti slovensko-hrvaški katoliški shod se je med 24. in 27. avgustom 1913 zgodil že v središču mesta, na Kongresnem trgu oziroma v parku Zvezda. Tovrstni politični shodi kažejo na proces demokratizacije in politizacije, ki je povezana z novo rabo javnega prostora.

Spontane demonstracije nezadovoljnih prebivalcev, ki zasedejo javne prostore in tam nasilno »razgrajajo«, so bile sicer oblastem dobro znane že dolgo pred letom 1905, tak primer so recimo protinemške demonstracije pred Kazino leta 1903 in drugi še zgodnejši primeri. Nekaj novega pa so mirne, disciplinirane in organizirane demonstracije, ki izpostavljajo posamezne zahteve. Organizirane množice niso nič več skromno poslale zahteve ali peticije cesarju, pač pa so terjale nove pravice.¹³ Delavci so, na primer, zahtevali splošno in enako volilno pravico na osnovi novih vrednot. Niso več aludirali na tradicijo, izgubljeni status, na kar se je denimo še sklicevalo taborsko gibanje, kot ugotavlja Melik: »Zelo so poudarjali na taborih in v vabilih na tabore povezano s starodavnimi časi, ko so bili naši pradedje svobodni gospodarji na svoji zemlji ter so se zbirali pod milim nebom, pod košatimi lipami, se posvetovali in odločali o skupnih rečeh. Z izgubo svobode je bilo temu konec, zdaj pa se spet zbiramo, tako, kakor smo se pred tisoč leti.«¹⁴

Novi politični diskurz, usmerjen v prihodnost, je razviden s številnih razglednic, ki jih je izdala JSDS. Njihova ikonografija je upodabljala mladega moškega s simboli modernosti oziroma industrializirane prihodnosti. Moški z rdečo zastavo v roki kot simbolom delavskega razreda, vzhajajoče sonce za tovarno in simboli dela (nakovalo, kladivo, železna kolesa) so predstavljali prihodnost in zmago delavskega razreda. Posamezne razglednice so pozivale v boj za demokracijo, bodrile delavce z gesli kot »Vstaja zarja, razbij okove, prišla bo svoboda«.¹⁵

Na prelomu stoletja pa je v Ljubljani v javnem prostoru začela delovati še ena skupina prebivalcev, in sicer ženske. Mnogim ljubljanskim meščanom se je njihovo pojavljanje zdelo nesposodno, zato so imeli do njih ambivalenten odnos. Ženske naj bi sodile v zasebne sfere, v javni pa naj bi se pojavljale le pod posebnimi pogoji, predvsem tako, da ne bi bilo ogroženo tedanje razumevanje morale. Eden izmed takih opisov, ki zelo nazorno prikazuje pretres meščanskega sveta ob javnem nastopu mladih meščank, je nastal ob imenovanju župana Ivana Hribarja. Podrobneje pa dogodek tematizira tudi Marta

¹² Slovenski gospodar, 20. 9. 1900, II. Slovenski katoliški shod, str. 1; 30. 8. 1906, Tretji slovenski katoliški shod, str. 1.

¹³ Tilly in Wood, *Social Movements*, str. 19; Regent, *Spomini*, str. 43.

¹⁴ Melik, Slovenski tabori, str. 74.

¹⁵ Golouh, *Pol stoletja spominov*, str. 21.

Verginella.¹⁶ Udeleženka Pavla Hočevar ga je opisala: »[...] kar vrglo nas je iz razreda! Po Gosposki ulici prihaja mimo naše šole sprevod: volivci stoje na okrašenih vozovih in dijaki prepevajo domoljubne pesmi, vse je navdušeno. Klerikalci so premagani, Nemci tudi, pojdimo še me v sprevod! Takrat je slovenska dijakinja prvič javno stopila na cesto, skupaj z moškimi, z naprednim ljudstvom. V sprevodu je bilo tudi nekaj učiteljščnic. Korakali smo iz ulice v ulico in se ustavili pred župniščem v Trnovem [...]«. ¹⁷ Tega navdušenja s P. Hočevar ni delil avtor članka v *Slovenecu*, ki je sprevod označil takole: »[...] za vozovi prašičjih hlapcev [so] v vrstah maširale, hripavo se deroč – takozvane gospodične, med katerimi smo z grozo opazili gojenke C.Kr.Učiteljšča in višje deklinške šole. Kako so se ta dekleta obnašala-fej! Vpila so s prašičjimi hlapci, mahale z robci proti moškimi, s katerimi so očitno že preveč znana, se kretale kakor zrele ptice [...] Tako žensko mladino, ki peš caplja za vozovi, v katerih se pijano gugajo strežniki svinj, to naj je zastopnica narodovega ženstva? To naj bodo enkrat učiteljice? [...]«. ¹⁸

Nenaklonjenost do ženskega vstopa v javni prostor je vidna tudi drugod po avstro-ogrski monarhiji. Parade za volilno pravico žensk, ki so bile v ZDA prvič organizirane na prelomu stoletja, pa so se vendarle v nekoliko spremenjeni obliki organizirale tudi v nemško-avstrijskem prostoru. Toda v sprevedih ženskega gibanja na Dunaju in tudi v Münchnu udeleženke niso pešačile, pač pa so se prevažale v kočijah in avtomobilih. Peš so svoje sprevede organizirali le delavci in delavke. ¹⁹

Strankarski politični prostori

Vprašanje politizacije slovenskega javnega prostora je odprlo še drugačne izzive. Vse tri politične stranke so začele na prelomu stoletja pospešeno iskati in vzpostavljati svojo lastno prostorsko infrastrukturo. Težave z njeno vzpostavitvijo je imela zlasti socialdemokratska stranka, ki se je kot *novum* na političnem zemljevidu Kranjske soočala z odklonilnim odnosom do delavskih shodov. Delavci v zasavskih revirjih so se recimo shajali kar na prostem, »pod hruško«. ²⁰ Eden najvidnejših socialnih politikov Etbin Kristan pa je bil v okolici Trsta večkrat prisiljen govoriti na prostem, in to »kar z drevesa«. ²¹ Predstav-

¹⁶ Verginella, Vstop žensk v slovensko politično areno, str. 4–5.

¹⁷ Hočevar, *Pot se vije*, str. 37.

¹⁸ Slovenec, 24. 5. 1907, *Hribar-Buffalo Bill*, str. 1.

¹⁹ Bader Zaar, Politische Partizipation als Grundrecht in Europa und Nordamerika, str. 203–256.

²⁰ Liška, Ustanovitev Vzajemnosti, str. 52.

²¹ Regent, *Spomini*, str. 260.

nikom najbolj revnih slojev namreč gostilničarji niso radi odstopali svojih prostorov, njihovi radikalni nazori so se jim preprosto zdeli preveč sumljivi.

Toda na prelomu stoletja se je začela zmanjševati razdalja med elito in ljudstvom. V JSDS je že pred letom 1900 deloval njen najbolj znani intelektualec Etbin Kristan, kasneje sta se mu pridružila še Karel Linhart in Anton Dermota, ki je kandidiral na volitvah v letu 1907. Med socialdemokrate sta vstopila tudi odvetnika Josip Ferfolja in Henrik Tuma.²² Delovanje izobraženih in statusno pomembnih politikov v socialdemokratskih vrstah ni ostalo brez sledov. Če je bil kandidat doktor, je zlahka dobil tudi lokal za shod.²³ Vzporedno s težnjo po politizaciji javnega prostora se je torej krepila tudi potreba političnih strank po lastnih prostorih delovanja. Glavni prostor političnih diskusij so seveda že omenjene gostilne, tradicionalni prostori srečevanj, katerih število je poraslo po vsej Evropi.²⁴ Gostilne so tako kot v preteklosti tudi na prelomu stoletja predstavljale najbolj živahen center družabnih aktivnosti, zato so tudi (p)ostale glavni forumi za politične diskusije.²⁵ O tem, kako samoumeven politični prostor so bile, pričajo tudi obrazci, ki jih je za svoja društva v posebni publikaciji, kako v skladu s pravili prijaviti politični shod, objavila Slovenska krščanska socialna zveza. Obrazci kot kraj naznanila povsod navajajo gostilno in puščajo prosto, da se poleg dopiše njeno ime.²⁶ Ni zanemarljivo tudi dejstvo, da so vse politične stranke začele pospešeno graditi lastne zadružne prostore/gostilne, narodne domove in vlagati v gostinske objekte, ki so postali sedeži njihovega delovanja. Slovenska ljudska stranka (SLS) je tako imela pomemben delež delnic v hotelu Union,²⁷ v njem je tudi organizirala večino shodov in manifestacij. Sestanke so zdaj začeli sistematično organizirati najmanj enkrat na teden.

Gostilne so bile kot epicenter političnih diskusij in sestankov tudi ustrezno označene, glede na politično opredelitev klientele, torej klerikalna, liberalna, delavska, sokolska, socialdemokratska gostilna.²⁸ Te oznake služijo za osnovno orientacijo ob prihodu v nov kraj in mapirajo prostor na »naše in vaše«, na primer: »Med trgovci je en sam Slovenec. Obrtniki skoraj vsi nemškutarji. Tako tudi gostilničarji. Tu je naša edina krčma. Naš narodni dom.«²⁹ V času

²² Regent, *Spomini*, str. 261.

²³ Podobna stališča in prezir med različnimi socialnimi razredi, kot npr. med kmeti in »doktorji«, bi našli zlasti v sedemdesetih in osemdesetih letih. Še v začetku osemdesetih let se tako pojavljajo predlogi, celo v mestih, da naj bi »dohtarji« ne smeli kandidirati kot slovenski kandidati. Hribar, *Moji spomini*, str. 94; Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 263.

²⁴ Farr, *Disappearance of the Traditional Artisan*, str. 105–106.

²⁵ Weber, *Peasants into Frenchmen*, str. 268.

²⁶ Schweitzer, *Naš društveni in shodni zakon*, str. 49.

²⁷ Hribar, *Moji spomini*, str. 279.

²⁸ Tomažič, *Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo*, str. 3–38.

²⁹ Kraigher, *Kontrolor Škrobar*, str. 20.

ostrejših strankarskih bojev je prišlo v večjih naseljih z večjim številom razdeljenega prebivalstva do prave interesne delitve prostora. Zbirališčni prostor je bil razdeljen, somišljeniki so se lahko srečevali in agitirali, ne da bi se bili prisiljeni srečevati s političnimi zoprniki, vsak je zasedel svoje ozemlje.³⁰ K soustvarjanju politike pa je posledično pritegnjena vsa klientela gostilne.

K vstopu množic v politiko pa je seveda močno pripomogla tudi demokratizacija institucionalnih političnih okvirov. Politične pravice so se širile vse od šestdesetih let 19. stoletja dalje, ko se je uveljavila pravica do zborovanj, ustanavljanja društev in pa seveda najpomembnejša – splošna in enaka volilna pravica. Ta se je pravzaprav še najbolj celostno udeležila za poslansko zbornico oziroma spodnji dom parlamenta. Kot za deželni zbor je tudi tu volilna pravica sprva temeljila na kurijah, volilnih razredih, ki so bili oblikovani na osnovi okrajev in zastopanosti interesov. Sestavljali so jih: kmečka, mestna in veleposestniška kurija, trgovsko-obrtna zbornica in virilisti. Prva velika reforma spodnjega doma parlamenta se je zgodila leta 1873, ko so bile uvedene neposredne volitve v parlament, pred tem so poslance izbirali deželni zbori. V naslednjih desetletjih se je cenzus spuščal, 1896 je bila ustvarjena nova splošna kurija. V njej so lahko volili vsi pismeni moški, stari nad 24 let, ki so že šest mesecev bivali v posameznem kraju. Zadnja reforma za spodnji dom parlamenta se je zgodila 1906, ko je odpadel sistem kurij, volivci pa so neposredno volili poslance, ki niso več zastopali posameznih interesnih skupin. Kranjski deželni zbor v volilnih reformah ni bil tako demokratičen, kurije so ostale. Tu je volilna pravica še naprej temeljila na plačevanju davka, z edino novostjo leta 1908 uvedeno splošno kurijo s podobnimi pogoji, kot so veljali za poslansko zbornico. Za občinske volitve so bili davkoplačevalci skupaj z davkoplačevalkami razdeljeni v tri davčne razrede, davkoplačevalke pa so lahko glasovale preko pooblaščenec. Preko pooblaščenec so od 1884 lahko glasovale kot edine ženske tudi davkoplačevalke iz veleposestniške kurije za Kranjski deželni zbor. Ljubljana je kot glavno deželno mesto leta 1850 dobila lastno »ustavo« (*Verfassungen*) oziroma volilni red. Poleg davkoplačevalcev in davkoplačevalk so na občinskih volitvah lahko volili tudi tisti volilni upravičenci, ki so volilno pravico dobili zaradi svojega posebnega statusa (služba, izobrazba). Mandat za občinski svet je trajal tri leta, volitve vanj pa so pravzaprav potekale vsako leto, saj je bila tretjina svetnikov nadomeščena z novimi izvoljenci. Nasprotno so mandati za deželni in državni zbor trajali dlje, od štiri do šest let.³¹

³⁰ Tomažič, Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo, str. 3–38.

³¹ Več: Melik, *Volitve na Slovenskem*.

Nastanek množičnih strank

Množične politične stranke so torej nastale kot posledica širitve volilne pravice in sproščanja zakonodaje, povezane s svobodo združevanja, govora, tiska. Za mobilizacijo kar najširše množice so morale stranke uporabiti drugačne načine delovanja, ki so se razlikovali od tistih že uveljavljenih. V avstrijskem delu monarhije so v osemdesetih letih obstajali le neformalni klubi poslancev, ki so povezovali liberalce in konservativce ter poslance, ki so zastopali interese narodnosti. Pred letom 1880 denimo kandidature za volitve na Slovenskem sploh niso bile javno objavljene, namesto političnih strank so bili oblikovani volilni odbori, prava agitacija pa se je pričela šele med volilnimi možmi/elektorji. Sistem volitev je ohranjal elektorje vse do leta 1898 za kmečko kurijo v Kranjski deželni zbor. Na volitvah so v glavnem kandidirali lokalni veljaki. Kandidati, ki so jih volilni odbori prezrli, pa imajo v osemdesetih letih še vedno možnosti za uspeh, agitacija je preprosta in povezana z nizkimi stroški. Še vedno se je v tem obdobju tudi zgodilo, da si posamezna politična struja še na dan volitev ni bila na jasnem, kdo naj bi pravzaprav bil njen kandidat.³² Temu primerna je bila tudi predvolilna agitacija.³³

V devetdesetih letih so se na Slovenskem začele pojavljati množične politične stranke. Njihova idejna profiliranost in organizacija je bila odvisna od stopnje modernizacije dežele (stopnja industrializacije ipd.) in njenih kulturnih značilnosti (prevladujoča religija, jezik, etnična razdrobljenost).³⁴ V evropskem kontekstu je bila prva množična stranka, ki jo je prevevala strankarska disciplina, hkrati pa je imela množično članstvo s centralnim vodstvom, ki je odločalo o nominaciji kandidatov, nemška socialdemokratska stranka. Vse to je bilo nekaj precedenčnega v evropski izkušnji.³⁵ Od nemških socialdemokratov so se učili tudi avstrijski socialisti, potem ko je Adler združil delavske frakcije v poznih osemdesetih letih 19. stoletja. Nemška socialdemokratska stranka je služila kot model organiziranja socialdemokratskim strankam po vsej Evropi. Navdihnila je celo svojo konkurenco, nemško katoliško stranko, ki si je sposodila način dela socialdemokratske stranke ter sama postala model organizacije

³² Kersnik, *Zbrana dela*, str. 330.

³³ Če je pred dobo enake in splošne volilne pravice v osemdesetih letih I. Hribar odšel na štirinajst dni prijetnega popotovanja po ljubljanski okolici v spremstvu prijetnega zakonskega para, na katerem je obiskoval volilne može (elektorje), je bila tovrstna agitacija zdaj precej drugačna, družba pa precej manj izborna (Hribar, *Moji spomini*, str. 124). Glej tudi: Šuklje, *Sodobniki, mali in veliki*, str. 158.

³⁴ Caramani, *End of Silent Elections*, str. 144 in 426.

³⁵ Hanagan, *Social Movements*, str. 13.

političnega katolicizma.³⁶ V Nemčiji je bilo lansirano tudi socialno krščansko gibanje, ki se je v Avstriji spremenilo v moderno množično politično stranko.³⁷ Na Slovenskem je v svoji preobrazbi v množično stranko prednjačila SLS, za petami pa ji je sledila JSDS. Stranke so se v novem stoletju soočile z novimi izzivi, predvsem so morale zbrati precej večje število glasov kot v desetletjih pred tem. Za izpolnitev te naloge je bilo zato treba vzpostaviti povsem drugačen aparat, torej takšen, ki je segal v vsako oddaljeno vas. Stranke so polotile še bolj neusmiljene propagande, še bolj pomembna je postala strankarska disciplina. Nastale so centralizirane stranke, ki so agitatorje poslej zaposlovale in jih tudi plačale. Nastopila je doba organizacije. Tako kot drugod po Evropi so tudi na Slovenskem začele izginjati občine, kjer so ob volitvah kandidirali le predstavniki ene same politične stranke.³⁸ Na ljubljanskih občinskih volitvah v letu 1900 SLS denimo ni imenovala svojih kandidatov v nobenem volilnem razredu. V letu 1905 je svoje kandidate že postavila v III. razredu z najnižjim cenzusom. Leta 1907 so bili katoliški kandidati na kandidatnih listah že v vseh treh volilnih razredih. V tem smislu so se spremenila tudi navodila za volitve: »Treba gledati na to, da gredo vsi do zadnjega moža volit, če tudi npr. ni v domači občini nič nasprotstva, ali če tudi je v občini večina sigurno nasprotna.«³⁹ Volivce se je sedaj pozivalo, da namesto osebe volijo stranko.⁴⁰

Množične politične stranke so učinkovito nadomestile »stare« politične stranke, ki so jih posebljali liberalci in konservativci, ter navezale nase tisti del volilnega telesa, ki je komaj dobro prejel volilno pravico.⁴¹ Nasprotno so liberalci izražali bistveno manjše zanimanje za ljudstvo in ustrezno temu pred nastopom novega stoletja uporabljali drugačne, bolj arhaične metode dela, ki so se kazale v delovanju parlamentarnih klubov in čitalnic oziroma narodnih domov.⁴² Pri razvoju strankarske organizacije so liberalci znatno zaostajali za SLS, ki je že leta 1902 sprejela načrt svoje politične organizacije. Stranka naj bi se organizirala po sodnih okrajih, za kritje stroškov njene dejavnosti pa naj bi poskrbel ljudski sklad. Leta 1908 je tudi prvič nastavila stalnega tajnika Valentina Rožiča.⁴³ Narodno napredna stranka (NNS) je namestila tajnika v letu 1907, šele v letu 1909 pa se je odločila za pobiranje članarine in

³⁶ Tarrow, *Power in Movement*, str. 139.

³⁷ Barany, *Political Culture in the Lands of the Former Habsburg Empire*, str. 218.

³⁸ Caramani, *End of Sielent Elections*, str. 428.

³⁹ Šuštaršič, *Poduk za državnozbornske volitve v vojvodini Kranjski*, str. 4.

⁴⁰ Prepeluh, *Politični spisi*, str. 30.

⁴¹ Caramani, *Nationalization of Politics*, str. 78 in 164.

⁴² Prijatelj, *Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina*, str. 343.

⁴³ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, str. 240.

organizacijo po sodnih okrajih.⁴⁴ I. Hribar se spominja organizacije stranke kot skrajno pomanjkljive:

V narodnonapredni stranki je tistokrat vse podrobno delovanje slonelo na mojih ramah. Sredstev za uredbo strančne pisarne ni bilo. Zato sem moral vso delo opravljati sam. Pomagalo mi je le uradništvo banke Slavije in v izrednih slučajih, kadar je šlo za kako važno in nujno stvar, pisarna dr. Tavčarja. Šele kasneje je stranka spravila s prostovoljnimi prispevki, kjer pa sva morala pa – kakor ponavadi midva z dr. Tavčarjem najgloblje segati v žepa, toliko denarja skupaj, da je bilo mogoče za malo nagrado najemati vseučiteljske dijake za takozvane »tajnike«. In je to službo opravljal najdlje pravnik Ivan Bole. Ob takih razmerah mi z najboljšo voljo ni bilo mogoče, ker sem imel svoje stanovske in kasnejše županske dolžnosti in sem strančni organizaciji posvečal le svoj prosti čas, postaviti to organizacijo na višino časovnih zahtev.⁴⁵

Socialdemokrati so svoje strokovno tajništvo ustanovili v Ljubljani leta 1907, ko so tudi zaposlili plačanega strokovnega tajnika. Funkcijo je prevzel Anton Kristan, nato pa se mu je pridružil še Ivan Tokan. Že od leta 1905 je strokovno tajništvo delovalo v Trstu, kjer je bil tajnik Josip Kopač in kjer je bilo članstvo najštevilnejše. Člani socialdemokratske stranke so članarino plačevali od leta 1893, sprva avstrijski socialdemokratski stranki, nato pa jugoslovanski. Po zgledu avstrijskih in nemških socialdemokratov se je stranka financirala tudi iz prodaje strankinih kolek, razglednic in vžigalic, ki so sploh postale glavni vir dohodka. Stranka je v duhu dobe tudi že zaposlovala poklicne organizatorje, in sicer Josipa Petejana, Ivana Regenta in Rudolfa Golouha, ki so vzdrževali neposredne stike z delavci in bili aktivni v sindikalnih organizacijah.⁴⁶

Na prelomu stoletja je torej politika postala poklic. Že v sedemdesetih letih so bile uvedene »potnine« in »dneine« za poslance tako za deželni kot državni zbor, proces profesionalizacije politike pa se je dokončal z zadnjo volilno reformo za spodnji dom parlamenta leta 1906.⁴⁷ Profesionalizacija politike se je najbolje odražala v poklicni strukturi poslancev dunajskega parlamenta. Leta 1861 je bilo med člani poslanske zbornice 25 odstotkov veleposestnikov, 20 odstotkov odvetnikov in 25 odstotkov uslužbencev v javni upravi. Čeprav struktura parlamenta ni spremenila uvedba neposrednih volitev leta 1873, pa je na njeno drugačno sestavo zelo vplivala uvedba splošne kurije. Okrog leta 1900 je upadel delež veleposestnikov in porasel delež neodvisnih kmetov

⁴⁴ Slovenski narod, 4. 2. 1909, *Shod zaupnikov narodno napredne stranke*, str. 1–2.

⁴⁵ Hribar, *Moji spomini*, str. 405.

⁴⁶ Selišnik, *Prihod žensk na oder slovenske politike*, str. 24.

⁴⁷ *House of Commons Debate; Uradni list*, 1875, str. 61; *Uradni list*, 1876, str. 249; Slovenski gospodar, 8. 11. 1877, *Proračun za l. 1878 ali koliko državnih stroškov bo drugo leto*, str. 1.

med poslanci, pojavila se je povsem nova kategorija poslancev, to so bili profesionalni politiki, ki so bili zaposleni pri političnih strankah kot tajniki ali uredniki strankarskih časopisov. Leta 1907 se je sestava poslanske zbornice še bolj spremenila. Delež veleposestnikov med poslanci je znašal le še 5 odstotkov, odvetniki in predstavniki svobodnih akademskih poklicev (zdravniki, inženirji) so predstavljali 13 odstotkov, zelo pa se je povečal delež kmetov in uslužbencev strank, delež vsake izmed skupin je presegel 20 odstotkov.⁴⁸

Nova agitacija

SLS in JSDS, ki sta najboljše poosebljali množično politično stranko, ni primanjkovalo načrtov, kaj storiti z usposobljenimi kadri in s svojimi materialnimi viri ter kako v svoje vrste privabiti še več novih somišljenikov. Janez Krek je npr. za SLS načrtoval, da bodo »[...] v vseh krajih socijalno politični klubi, nekaj mož naj se zbira, da se uči o pravnih in socijalnih zadevah in v političkih. Vsak volilni odbor naj ima svoj agitacijski odbor, ki naj se shaja vsake dva meseca, predmet razgovora – ustanovitev društev, posojilnic, taktika in kandidati [...]«. ⁴⁹ Ob volitvah pa so bila pripravljena še bolj natančna navodila. Jeglič je tako v svojem dnevniku zapisal: »Že se snuje priprave na volitve. Ljubljana je točno razdeljena posameznim zaupnikom; vse se deloma ve, deloma pa se bo poizvedlo, kdo stanuje v raznih ulicah, kdo je zanesljiv, kdo vmakljiv, kdo nasproten, pa se bo agitiralo, da se Ljubljano osvoji. Tudi po deželi se bodo niti razpredle ...«. ⁵⁰ Pri izbiranju zaupnikov stranka ni bila preveč izbirična in že leta 1906 je aktivirala kar nekaj žensk, da so poizvedovale, kdo stanuje v določeni ulici, kdo je zanesljiv, kdo nasproten. Ker so ženske svojo nalogo zelo uspešno opravile, so bila naslednje leto na shodu zaupnikov sprejeta posebna navodila, ki so odborom SLS naročila, naj se ti pri politični agitaciji poleg moških poslužujejo tudi žensk. ⁵¹

V »zaspanih mestih« so volitve postale glavni dogodek. Stopile so v središče družabnega življenja. Kot piše Kersnik: »Nekoliko dni pozneje je kazalo prebivalstvo našega trga vse drugačno lice. Vsi so bili čudno izpremenjeni. Doma in v krčmi se je govorilo le o volitvah, o kandidatih, o shodih; družbe so se ločile po političnem izpovedovanju in prejšnji prijatelji se niti pozdravljali niso, srečevajoč se v svojih opravkih.« ⁵² Politika je postala spektakel, zabava

⁴⁸ Adlgasser, *Austrian Parliament before 1918*.

⁴⁹ Jeglič, *Dnevnik*, str. 73.

⁵⁰ Jeglič, *Dnevnik*, str. 549.

⁵¹ Selišnik, *Zborovanja na Kranjskem v letih 1900–1913 in razmerja moči*, str. 105.

⁵² Kersnik, *Zbrana dela*, str. 196.

v dolgočasnem vsakdanu, ki ga razburijo govori kandidatov. Kot vemo iz spominov slovenskih politikov, je vse najboljše govornike odlikovala uporaba humorja. Po mnenju Regenta in Golouha je bil tako najboljši in tipičen predstavnik ljudskih agitatorjev tistega časa Kopač, ki so ga ljudje radi poslušali, ker je svoje govore rad »popoprak« z žgočimi dovtipi. »Na poti so mu bili bogataši, bankirji, škofi in prelati, nune, slovenska klerikalna stranka, militaristi [...] narodnjaki, žandarji, železniške direkcije, cesarji in kralji, dunajska vlada in sploh Avstrija, ki jo je v svojih govorih neusmiljeno mrcvaril...«.⁵³ Podobno je veljalo v času taborov za zelo uspešnega govornika, Valentina Zarnika. Junak »taboritov« naj bi bil prežet z dovtipno žilico. Politike ni razumel le kot resno delo, »zahtevajoč duševne napetosti, temveč golo zabavo«. V deželnozborskih razpravah namreč ni govoril za stvar, temveč za to, da bi se galerija smejala njegovim včasih dokaj robotnim šalam.⁵⁴ Dve desetletji pozneje so vzgibi za mobilizacijo množice ostajali enaki, radovednost in zabava. V tem razgretem ozračju so bili k volitvam pritegnjeni tudi tisti, ki volilne pravice sploh niso imeli. O tem priča množična udeležba na predvolilnih shodih, o katerih poročajo časniki. Kljub prepovedi udeležbe se namreč shodov začno na prelomu stoletja udeleževati tudi nevolilci. Poseben predvolilni ženski shod ob občinskih volitvah za mesto Ljubljana je denimo privabil k udeležbi kar 2000-glavo množico, medtem ko je takrat lahko volilo le 1549 žensk.⁵⁵ V Hotedršici naj bi se po pisanju časnikov zbralo na predvolilnem shodu 362 moških in 100 žensk.⁵⁶ Samo naselje pa je v letu 1900 štelo 538 prebivalcev. V Vipavi se je zbralo 500 ljudi,⁵⁷ skoraj polovica vseh prebivalcev Vipave (1081 oseb). V Stari Loki je zborovalo 300 ljudi, tudi »pastirjev in hlapcev«,⁵⁸ v njej je takrat živelo 485 prebivalcev. Politika je postala zabava za radovedneže. Volilni boj, v katerega se je vključila vsa skupnost, je bil priložnost za pijančevanje ali vsaj za poslušanje zanimivih prigod.

Neizobraženo občinstvo je terjalo spremembe v retoriki. Nekdanje dolge govore in učene traktate, ki so prepričevali z argumenti, so nadomestila udarna gesla, v diskurz je vstopila demagogija, tako na shodih kot v pisani besedi. Kopač se razlogov za svojo vključitev v JSDS spominja takole: »Najprej so nam čisto logično povedali: 'Vi delavci živite slabše kot žvina. Nimate dovolj

⁵³ Regent, *Spomini*, str. 51; Golouh, *Pol stoletja spominov*, str. 22.

⁵⁴ Šuklje, *Iz mojih spominov*, str. 101.

⁵⁵ Slovenec, 20. 4. 1911, *Krščanskim ženskam*, str. 1.

⁵⁶ Slovenski narod, 29. 9. 1902, *Shod v Hotedršici*, str. 1–2; Slovenec, 2. 10. 1902, *Dr. Tavčar v Hotedršici*, str. 2.

⁵⁷ Slovenski narod, 2. 9. 1902, *Klerikalni shod v Vipavi*, str. 1.

⁵⁸ Slovenski narod, 1. 4. 1904, *Shod neodvisne svobodomiselnne kmetske stranke v Stari loki*, str. 2–3; 31. 3. 1904, *Volilno gibanje na Gorenjskem*, str. 3.

plače, da zadostite potrebam svoje družine. Vaša stanovanja so slaba. Vas noben nikjer ne upošteva. V vasi ne smete med gruntarje, še v gostilni smete le ponižno za vrati sedeti, če so bogati v nji. Celo v cerkvi ne smete naprej, niti v klopi ne, ker te so bogati zase kupili.«⁵⁹

Predvsem pa se v desetletju pred letom 1900 spremeni razumevanje volilne pravice. Kmečko in mestno prebivalstvo je bilo po vsej Evropi še v sredini 19. stoletja do učinka volilne pravice skrajno skeptično. Še posebej preprosto ljudstvo se je raje odločalo za proteste in spontane nemire, kmetje za punt.⁶⁰ Šele v drugi polovici se je začel povsod po Evropi projekt osveščanja množic o demokraciji, svobodi, volilni pravici. Pri tem so sodelovale tudi *Kmetijske in rokodelske novice*, ki so npr. odgovarjale na vprašanje,⁶¹ kdo so zastopniki oziroma predstavniki ljudstva: »Mi imamo s ponižnim poterpljenjem med ljudstvom dobrega imena in veljave iskati. Mož se spozna, kdor več zopernost med ljudmi poterpeti zna.«⁶² Ljudstvu so *Novice* razlagale, da prava svoboda nastopi šele z volilno pravico. Svoboda še zdaleč ne pomeni punta, pač pa pomeni:

[...] mislil bi, da takrat, kadar ljudstvo, kakor svoboden mož in svobodna občina, za svoj prid samo skrbi, in svoja opravila samo opravlja. [...] Da se vse to zgodi, voli ljudstvo zmožne in domoljubne poslance v postavodajavni zbor. Ti dajejo postave, sklepajo, koliko denarja je potreba, pazijo, da gre vse po redu, in imajo tiste pravice, ktere jim ljudstvo odloči. [...] Ljudstvo imenuje in voli tudi nižje uradnike po okrajih, dalje porotnike ali tiste prisežene može, ki sodijo v porotnih sodnijah, kadar gre za večja hudodelstva. — Vse to se zapiše v pismo in vsi prisežejo, da bodo po teh glavnih postavah ravnali. — Tako je, akoravno težko, vendar pa mogoče, da ljudstvo vse te imenitne opravke izvršuje po izvoljenih možeh, in to ljudstvo je svoje, to je svobodno, kakor posamesni odrasli človek ali občina, ktera sama za-se skrbita.⁶³

Demokratska retorika se v naslednjih desetletjih stopnjuje in Krek tako poziva: »Naš kmet se mora zavedati, da spada na Kranjskem vlada v deželi po vsej pravici v njegove roke in na jasnem mora biti, da po splošni in enaki volilni pravici pripada kmetu v celi državi vodstvo.«⁶⁴ Toda ljudje niso bili le pasivni prejemniki političnih sporočil, sedaj so postali aktivni akterji. Kot taki, so si gesla in učene besede razlagali »na svoj način«. Novi diskurz je opolnomočil nove sloje, da so sebe razumeli kot legitimne politične subjekte, »razumevanje« demokracije, po meri elite, pa ni bilo samoumevno sprejeto,

⁵⁹ Kopač, *O preteklih dneh*, str. 127.

⁶⁰ Hobsbawm, *Primitive Rebels*, str. 116.

⁶¹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 30. 1. 1861, *Mlačnim rojakom v prevdarek*, str. 37.

⁶² Pazler, *Besedica o srenjskih volitvah*, str. 94.

⁶³ *Kmetijske in rokodelske novice*, 16. 5. 1866, *Kaj je svoboda?*, str. 159–160.

⁶⁴ Krek, *Zbrani spisi*, str. 244.

pač pa so ga prejemniki interpretirali v skladu s svojim razumevanjem sveta. Nekateri so tako volilno pravico razumeli v kontekstu imaginarija tedanje hierarhije: »O kako hitro se ljudstvo razburi! V Košani je neki kmet poslancu Žitniku zakričal: Vi ste naš hlapec! Nih bog to je posledica ljudske volje.«⁶⁵

Drugi so v skladu s svojimi bolj radikalnimi nagnjenji demokracijo razumeli kot utopični ali radikalni projekt.

Bilo je tudi nekaj intelektualcev in žensk. Delavci so se zanimali predvsem za Fourierove falanstere, za Ownove komune, Morovo »Utopijo«, za Cabetovo Potovanje v obljubljeni deželo Ikarijo in podobno, kako napeto so me poslušali... Njihove misli so se najraje vrtele v tem začaranem krogu in nekateri so se celo ukvarjali z zamisljivo, da se preselijo v Združene države in si tam uredijo svojo sodobno komuno po zgledu somišljenikov v Italiji, ki se je proti koncu prejšnjega stoletja naselila na jugu Amerike. ... Vsi smo živeli v nekem odmaknjenem, idealnem svetu ter v stalnem pričakovanju revolucije.⁶⁶

Nov diskurz pa je pri ljudstvu in celo pri najbolj lojalnih, na novo novačenih članih stranke sprožal tudi nelagodje. »Zdelo se mi je, da sem zašel v nek šolski samostan, kjer patri razlagajo novincem vedno znova določene odstavke iz svetega pisma, za zaključek pa prepevajo psalme, ker se je vsak govor končal s približno istimi besedami.«⁶⁷ Toda elita je večino ljudstva le uspešno popeljala v svet novega političnega diskurza in uspešno uveljavila izrazoslovje ter svoje razumevanje parlamentarne demokracije. V ta namen je bilo v ljudskih šolah nekaj učnih ur namenjeno tudi posebnemu predmetu ustavoznanstvu.⁶⁸

Mreže zaupanja – ekonomija in solidarnost

V ozadju preporoda vrednot pa so bili tudi povsem novi gospodarski pogoji. Po vsej Evropi so politična razhajanja, ki so izvirala tudi iz nacionalnih in ideoloških sporov, prispevala k ukinjanju starih solidarnosti, ki so obstajale še posebej na podeželju. Pojavljati so se začele nove podporne mreže, ki so zelo učinkovito nadomeščale stare. Vzporedno s tem so v procesu industrializacije in urbanizacije začele izginjati samozadostne, ruralne avtarkije. Izkazalo se je, da tudi za reševanje velikih lokalnih vprašanj vaše skupnosti niso bile več primeren naslovnik, temveč se je bilo potrebno ozreti daleč stran, na državo.⁶⁹ Na Slovenskem so se ti procesi še pospešili z Mahničevim nastopom in razmahom

⁶⁵ Jeglič, *Dnevnik*, str. 671.

⁶⁶ Golouh, *Pol stoletja spominov*, str. 12.

⁶⁷ Golouh, *Pol stoletja spominov*, str. 20.

⁶⁸ Kelc(a), *Ustavoznanstvo*, str. 1–2.

⁶⁹ Weber, *Peasants into Frenchmen*, str. 276.

kulturnega boja. Ko se je avstrijski politični katolicizem prilagodil politični areni in vzpostavil sintezo med versko ideologijo in zahtevami modernizacije, se je vzpostavilo to, kar Boyer imenuje – politika stanovske moderne.⁷⁰

S kulturnim bojem se je začela pilarizacija oziroma stebričenje slovenske družbe. Vsaka politična stranka, podobno kot v Belgiji, kjer je prav tako obstajal model treh političnih taborov, in še kje po Evropi, je začela vzpostavljati lastno strankarsko infrastrukturo, ki je pomenila ločitev duhov na vseh poljih družbenega življenja. Vse tri politične družine so kot trije stebri povzročile »delitev družbe«. Vsa (politična) društva, časopisi, gospodarski obrati (zadrugе, konzumi, posojilnice) so sestavljali vzporedne in vendar ločene družbe znotraj nacionalne skupnosti. Pri stebričenju družbe pa so pomembno vlogo igrala zlasti društva. Ta so po potrebi izvajala tudi politično mobilizacijo ob volitvah in zagotavljala tesno povezavo s politično stranko. Politizacija množic se je tako pravzaprav izvajala izven organiziranih struktur političnih strank (političnih društev) in v okviru formalno nepolitičnih društev. Leta 1910 je samo v Cislajtaniji obstajalo 100.000 društev. Večina med njimi ni bila politična, pač pa so to bila športna, ekonomska in kulturna društva, skoraj vsa strankarsko in narodnostno opredeljena.⁷¹ V društvih je večina ljudi dobila svojo prvo izkušnjo političnega udejstvovanja.

Toda osnove za uspeh katoliške stranke so bile vendarle ekonomske.⁷² Da bi KNS pridobila za svoje cilje v deželi prevladujoče kmečko prebivalstvo, je sprožila velikopotezno akcijo organiziranja kmetijskih društev, posojilnic in zadrug. Leta 1893 je Šušteršič ustanovil Vzajemno podporno društvo, dve leti pozneje pa Ljudsko posojilnico. Istočasno sta bili pod pokroviteljstvom KNS ustanovljeni tudi Zveza kranjskih posojilnic in Gospodarsko društvo, ki sta se leta 1899 združili v Gospodarsko zvezo v Ljubljani. Ivanu Šušteršiču je uspelo ob volilni bitki 1895 pod vodstvom duhovščine privedi pred volilne skrinjice množice volivcev, ki prej navadno niso glasovali, zlasti iz vrst srednjih in malih kmetov. Ti so pred tem predstavljali rezervno volilno silo veljakov, od katerih so bili odvisni. Zdaj pa se je zgodil prelom, saj so bile ustanovljene gospodarske katoliške organizacije in »nekdaj odvisni« so lahko glasovali proti liberalcem.⁷³ Prav te t. i. rajfajznovke naj bi iztrgale kmete iz rok oderuhov in izničile uspehe liberalne stranke. Poleg tega pa je tudi volilno telo postajalo enostavno preveliko, da bi se vse podkupilo.

Pristaš krščanskosocialnega gibanja Fran Ziller⁷⁴ se tako spominja, kakšno

⁷⁰ Boyer, Catholics, Christians and the Challenges of Democracy, str. 23–59.

⁷¹ Hiebl, Instrumentalization of Bürgerlichkeit, str. 64.

⁷² Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo*, str. 155.

⁷³ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 265 in 267.

⁷⁴ Ziller, *Moji spomini na prva leta krščanskega socializma*, str. 112.

revolucionarno spremembo so prinesle te nove institucije: »Ljudje so zdaj po posojilnici poplačali svoje dolgove raznim trgovcem in gostilničarjem, ti so se pa za odpadli oderuški dobiček maščevali s tem, da so kmetiča, če je prišel k njim kaj kupit, podili v posojilnico in h kaplanu po blago [...]«. Ziller v slednjem opisu zagotovo ni edini. Jeglič zapiše: »Po deželi naše posojilnice dobro stoje, več liberalnih je v zadregi. Iz radovljiške liberalnih so gorenjski posestniki v malo dneh dvignili 80.000 K in jih vložili v našo, isto se je dogodilo v Moravčah liberalnih Tomovih; v enem dnevu so kmetje vzeli iz nje nad 20.000 K in jih vložili v našo.«⁷⁵ Na ta način se je prekinil stari klientelistični odnos med veljaki in revnejšimi volivci, zamajali so se temelji tradicionalne skupnosti. Pričakovane koristi in podpore s strani veljakov ljudstvo ni več potrebovalo, s tem pa je izginilo tradicionalno strahospoštovanje do tedaj pomembnih posvetnih avtoritet. Individualno iskanje zaščite, ki je temeljilo na strahu in koristi, se je umikalo institucionalnemu zaupanju, ki ga ni ponudila država, temveč nastajajoči kompleks katoliških organizacij. Okrepila se je posvetna vloga cerkve. Ti procesi so oblikovali vzporedne mreže zaupanja, ki so ob državnih obstajale še celo medvojno obdobje.

Razmerje med volilno pravico in razkrojem starih mrež zaupanja med vaškimi veljaki in njihovo klientelo razkrivajo tudi zapisi iz Koroške, ki so ugotavljali za isto obdobje, da stari načini še niso izumrli.

Da hočejo malim davkopllačevalcem in kočarjem (bajtarjem) volilno pravico dati, tega ne storijo iz svobodoljubja (liberalnosti), ampak zato, ker so taki ljudje odvisni od graščakov in fužinarjev in glasujejo, kakor se jim ukaže. Kdor tega ne verjame, naj gre vprašat v Vetrinje, ali na Bistrico pri Svečah, ali pa Prevalje in Guštanj, ali pa v Črno, Kaplo, na Rudo, v Ovbre itd. Od teh revnih ljudij pričakujejo liberalci pomoči, zato jim hočejo dati volilno pravico tudi za deželni zbor, ker so se pri občinskih volitvah tako pridno in ubogljivo obnašali.⁷⁶

Prodaja ali dajanje glasu gospodarju je bila videna kot pravična trgovina, zamenjava prazne pravice za konkretno korist.

Kmetje, ki so nekoč lahko izbirali le med odličnimi možmi, npr. veleposestniki in uradniki, so v novi dobi lahko izbirali tudi med seboj enakimi. Toda javno mnenje je v vaški skupnosti še vedno v veliki meri oblikovala majhna skupina mož, ki je ostalim tolmačila »visoki politični jezik«. Pri tem je uspešnost sprejema njihove interpretacije političnih dogodkov bila še vedno precej odvisna od njihove praktične uspešnosti v gospodarskih in društvenih podvigih. Pripadnost posameznika enemu izmed taborov (stebrov) je s

⁷⁵ Jeglič, *Dnevnik*, str. 757.

⁷⁶ Novice, 31. 1. 1896, *Nov volilni red za koroški deželni zbor*, str. 41–42.

časom postala praktična in za nekatere nujna, predvsem zaradi zagotavljanja »socialne pomoči«. Druga plat le-te je bila možnost izvajanja socialne kontrole. Sicer tudi tajno glasovanje ni zagotavljalo anonimnosti in podobno tudi oddaja prazne glasovnice, ki so jo časopisi svetovali tistim, ki so se znašli pod »političnim« pritiskom, ni bila uspešna.⁷⁷ Na malem volišču je volilna kalkulacija hitro razkrila, kdo je bil tisti »dvoličnež«, ki se ni držal dogovora. Mnoge posameznike je volilna pravica spravila v veliko dilemo, med načelno držo in socialno ter celo materialno koristjo. Nameščeni uradniki so se pogosto preprosto pokorili pravilu, da podpirajo vladno politiko. Cela vrsta volivcev pa je zaradi svoje odvisnosti od pokrovitelja oziroma »botra« glasovala v skladu z njegovimi navodili ali pa vsaj s svojo volilno neudeležbo niso neposredno glasovali proti njemu.⁷⁸

Zaključek

Na prelomu 19. stoletja se je torej slovensko prebivalstvo začelo množično vključevati v politično življenje, politične stranke pa so se začele posluževati novih metod dela in praks. Stranke so ustanovljale različna društva, izdajale ob času volitev nove časnike in prirejale politične shode, zborovanja, predavanja, ki so bila namenjena najširšemu krogu ljudi, tudi nevolivcem. Novi pristopi v politiki in političnem delovanju so bili odraz demokratične, volilne in zakonodajne reforme pa tudi razširitve politične svobode (združevanja, ustanavljanja društev). V novem političnem ozračju so se množične politične stranke posluževale populističnih parol, poskušale so disciplinirati svoje potencialne volivce, predvsem pa so si prizadevale zasesti urbani javni prostor. Pred množico poslušalcev in poslušalk so govorniki ustvarjali enkratno politično izkušnjo, ki je zahtevala poslušnost in lojalnost. V popularizaciji politike se je na prelomu stoletja reflektirala in naznanjala nova moderna urbana politična kultura, ki je politiko približala vsem slojem prebivalstva. Vzpon in uspeh množičnih strank potrjuje fazo intenzivne politizacije, ki je promovirala tudi nove oblike družbene integracije, kar je pomenilo, da politična stranka ni skrbela le za politično predstavnitvo ali za ekonomsko podporo svojih privržencev, pač pa je vdirla v družabnost, socialne mreže, intimnost in vplivala na osmišljanje sveta.⁷⁹

⁷⁷ Kelc(b), *Ustavoznanstvo*, str. 2.

⁷⁸ Vse te fragmente lahko srečamo marsikje, med drugim tudi v literarnem delu A. Kraigherja, *Kontrolorju Škrobarju*.

⁷⁹ Pavla Hočevar, ko je kot dijakinja zagledala pri svoji novi gospodinjji na mizi *Slovenski narod*: »[...] Na mizi v kuhinji je bil včasih Slovenski narod. List mi ni bil tuj, še v Laščah

LITERATURA

- Adlgasser, Franz: *The Austrian Parliament before 1918: A Multinational Political Elite in Transition*. Dostopno na <<https://esshc.socialhistory.org/esshc-user/programm/e/2014?day=12&time=19&paper=1225>>, dostop 10. 6. 2014.
- Bader Zaar, Birgitta: Politische Partizipation als Grundrecht in Europa und Nordamerika. *Grund- und Menschenrechte: Historische Perspektiven – Aktuelle Problematiken* (ur. Margarete Grandner, Wolfgang Schmale in Michael Weinzierl). Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 2002, str. 203–256.
- Barany, George: Political Culture in the Lands of the Former Habsburg Empire: Authoritarian and Parliamentary Traditions. *Austrian History Yearbook*, 29, 1998, str. 195–248.
- Boyer, John W.: Catholics, Christians and the Challenges of Democracy: The Heritage of the Nineteenth Century. *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert* (ur. Michael Gehler, Wolfram Kaiser in Helmut Wohnout). Wien: Böhlau, 2001, str. 23–59.
- Canning, Kathleen: The “Women Question”. *A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789–1914* (ur. Stefan Berger). Oxford: Blackwell Publishing, 2006, str. 193–208.
- Caramani, Daniele: The End of Silent Elections: The Birth of Electoral Competition, 1832–1915. *Party Politics*, 9/4, 2003, str. 411–443.
- Caramani, Daniele: *The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party System in Western Europe*. Cambridge: University Press, 2004.
- Davis, Belinda: Reconsidering Habermas, Gender, and the Public Sphere: The Case of Wilhelmine Germany. *Society, Culture and the State in Germany, 1870–1930* (ur. Geoff Eley). Michigan: University of Michigan Press, 1997, str. 397–426.
- Dobrila, Pavel: 1867–1918. *Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867–1968*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1969, str. 11–36.
- Erjavec, Fran: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.
- Farr, James R.: The Disappearance of the Traditional Artisan. *A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789–1914* (ur. Stefan Berger). Oxford: Blackwell Publishing, 2006, str. 98–108.
- Gemie, Sharif: Revolutions and Revolutionaries: Histories, Concepts, and Myths. *A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789–1914* (ur. Stefan Berger). Oxford: Blackwell Publishing, 2006, str. 125–136.
- Gohenn, Peter G.: Public space and the geography of the modern city. *Progress in Human Geography*, 22/4, 1998, str. 479–496.

sem slišala s prižnice, kakšen brezverski list da je. Gospodinja, pri kateri sem v Ljubljani stanovala me je večkrat pošiljala po meso; nekoč se je zgrozila. Za božjo voljo, v kakšen papir ti je pa mesar danes zavlil? Slovenski narod! Da mi ne boš nikdar več nosila mesa v takem papirju!« Pa je izpirala meso v eni, v dveh, v treh vodah: »da se ne bi greh držal mesa!« Teta pa mi zdaj pravi: No, le beri, če hočeš, saj so ga že prebrali!« Roka se mi je tresla, ko sem ga razgrinjala [...]« Hočevar, *Pot se vije*, str. 25.

- Grdina, Igor: *Slovenci med tradicijo in perspektivo: Politični mozaik 1860–1918*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Hanagan, Michael: *Social Movements: Incorporation, Disengagement, and Opportunities. From Contention to Democracy* (ur. Marco G. Giugni, Doug McAdam in Charles Tilly). Oxford: Rowman&Littlefield, 1998, str. 3–30.
- Hiebl, Ewald: *The Instrumentalization of Bürgerlichkeit: Associations and the Middle Class in Hallein, Austria from the Nineteenth to the Beginning of the Twentieth Century. Civil Society, Associations and Urban Places: Class, Nation and Culture in Nineteenth-Century Europe* (ur. Graeme Morton, Boudien de Vries in R. J. Morris). Hampshire, Burlington: Ashgate, 2006, str. 55–76.
- Hobsbawm, Eric: *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. New York in London: W.W.Norton & Company, 1965.
- Liška, Janko: *Ustanovitev Vzajemnosti 1909. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 14/1–2, 1974, str. 51–59.
- Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem, 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Melik, Vasilij: *Slovenski tabori. Kronika*, 16/2, 1968, str. 65–76.
- Petre, Fran: *Ivan Cankar rudarski kandidat. Novi svet*, 4/10, 1949, str. 966–979.
- Prijatelj, Ivan: *Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina*. Peta knjiga. Ljubljana: DZS, 1966.
- Schwarzkopf, Jutta: *The Social Condition of the Working Class. A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789–1914* (ur. Stefan Berger). Oxford: Blackwell Publishing, 2006, str. 109–122.
- Selišnik, Irena: *Zborovanja na Kranjskem v letih 1900–1913 in razmerja moči: »Ako hočemo biti zmagovavci moramo poučevati ljudstvo po shodih«*. *Zgodovinski časopis*, 67/1–2, 2013, str. 86–109.
- Selišnik, Irena: *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Ljubljana: Sophia, 2008.
- Tarrow, Sidney: *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: University Press, 1996.
- Tilly, Charles in Lesley J. Wood: *Social Movements, 1768–2008*. London: Paradigm Publisher, 2009.
- Tomažič, Tanja: *Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo. Slovenski etnograf*, 29, 1976, str. 3–38.
- Verginella, Marta: *Vstop žensk v slovensko politično areno: Ženske na robovih politike* (ur. Milica Antić Gaber). Ljubljana: Sophia, 2011, str. 3–20.
- Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870–1914*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

VIRI

Časopisni viri

Edinost

Kmetijske in rokodelske novice

Naši zapiski

Slovenec

Slovenski gospodar

Slovenski narod

Objavljeni viri

Golouh, Rudolf: *Pol stoletja spominov: Panorama političnih bojev slovenskega naroda*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1966.

Hočevnar, Pavla: *Pot se vije*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1969.

House of Commons Debate. Dostopno na <<http://hansard.millbanksystems.com/commons/1870/apr/05/members-of-parliament-payment-leave>>, dostop 10. 6. 2014.

Hribar, Ivan: *Moji spomini*. I. del. Ljubljana: Slovenska matica, 1983.

Jeglič, Anton Bonaventura: *Dnevnik*. 1899–1937.

Kelc (a), Ivan: *Ustavoznanstvo*. *Učiteljski tovariš*, 17. 4. 1914, str. 1–2.

Kelc (b), Ivan: *Ustavoznanstvo*. *Učiteljski tovariš*, 1. 5. 1914, str. 2.

Kersnik, Janko: *Zbrana dela: Ciklamen; Agitator; Humoreske*. 2. knjiga. Ljubljana: DZS, 1986.

Kopač, Josip: *O preteklih dneh*. *Pod lipo*, 15. 8. 1925, str. 126–127.

Kraigher, Alojz: *Kontrolor Škrobar*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1950.

Krek, Janez: *Zbrani spisi: Življenje in delo v letih 1900 do 1907*. Zvezek V. Celje: Mohorjeva družba, 1993.

Pazler, Anton: *Besedica o srenjskih volitvah*. *Kmetijske in rokodelske novice*, 20. 3. 1861, str. 94–95.

Prepeluh, Albin: *Politični spisi*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1984.

Regent, Ivan: *Spomini*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1967.

Schweitzer, Viljem: *Naš društveni in shodni zakon*. Ljubljana: Slovensko krščanska socialna zveza, 1902.

Šuklje, Franjo: *Iz mojih spominov*. I. del. Ljubljana: Katoliško tiskovno društvo, 1926.

Šuklje, Fran: *Sodobniki, mali in veliki: III. del spominov*. Ljubljana: Slovenska matica, 2010.

Šuštaršič, Ivan: *Poduk za državnozbornske volitve v vojvodini Kranjski*. Ljubljana: Katoliško politično društvo, 1900.

Uradni list v slovenščini, Reichsgesetzblatt, Ukaz Pravosodnega ministrstva od 17. marca 1974. Dostopno na <http://alex.onb.ac.at/tab_rsl.htm>, dostop 10. 6. 2014.

Ziller, Fran: *Moji spomini na prva leta krščanskega socializma*. *Socialna misel*, 3/5, 1924, str. 111–115.

The Entrance of Masses in the Field of the Political at the Turn of the Twentieth Century in Slovene Lands

Summary

At the turn of the 20th century masses entered into politics as a consequence of nationalization of politics, its democratization and expansion of cultural wars. Potential voters as well as political parties' partisans and supporters including those who were not enfranchised filled in the public spaces and became interested in political parties. They entered into the political life which was previously reserved only for prominent individuals and first and foremost for voters. With new political discourses new political spaces were formed and thereby new political practices and rituals. The article sheds new light on those new political experiences, changes of social networks and principles of work of political parties which announced new understanding of politics and political practices.